

Демократичні перетворення в країні Діалектичні і соціально-психологічні аспекти

Віталій Циба,

доктор філософських наук,
завідуючий лабораторією соціальної психології
Інституту психології ім. Г. Костюка АПН України

У статті йдеться про механізми переходу суспільства від тоталітарного до демократичного режиму та про соціально-психологічні явища, які супроводжують цю трансформацію. Знання таких механізмів дозволяє якщо не уникати кризових явищ, то хоча б істотно їх послаблювати. В науковій літературі зустрічається аналіз цієї проблеми, наприклад [1].

I

Спочатку – про філософсько-діалектичне осмислення перехідного процесу. Відомо, що суспільство структурується за соціальними інституціями у сферах політики, економіки, культури, освіти, родини й релігії (перелічені поняття є видовими відносно родового “соціальний”) [2], і що йдеться про трансформацію цих інституцій. Тобто про трансформацію відповідного законодавчого забезпечення при переході від тоталітарно-комуністичного до радикально-демократичного режиму. Механізм діалектичного розвитку системи будь-якої природи полягає у розв’язанні суперечності між певними протилежностями (у нашому випадку – між правовими настановами тоталітарного і демократичного режимів). Процес розвитку явищ різної природи, зокрема – соціальної, відбувається поступово, з можливими якісними стрибками, з переривами неперервності згідно з законом діалектики єдності і боротьби протилежностей. Цей процес розвитку зображується вузловою лінією відношень між такими протилежностями, а поступовий або стрибкоподібний хід розвитку зумовлений, відповідно, неантагоністичною або антагоністичною природою пар цих протилежностей [3; 4].

У випадку неантагоністичної природи пари протилежностей розвиток явища відбувається поступово, **еволюційно**, а у випадку антагоністичної їх природи – стрибкоподібно, **революційно**. Наприклад, розвиток суспільств з тоталітарним режимом посткомуністичних країн змінювався спочатку в межах цих режимів **еволюційно**, потім відбувся **революційний** переворот (стрибок) з заміною тоталітарних режимів на демократичні, і,

нарешті, розвиток цих країн увійшов у **еволюційне** русло демократичних змін за нових режимів. Цей процес відображає гегелівська вузлова лінія відношень між антагоністично протилежних ідеологій і відповідних їм режимів.

В поняття “режим” вкладається зміст основного закону країни (конституції) й нормативно-правової бази політичного ладу, структурованих за вказаними раніше соціальними інституціями. Розвиток останніх відбувається на основі розв’язання суперечностей антагоністичних і неантагоністичних протилежностей – принципів організації державного ладу й економічних відносин. Під революцією в даному випадку розуміємо заміну конституції тоталітарного режиму на конституцію режиму демократичного, а до і після революції відбувається еволюційний розвиток суспільства в межах однієї, а потім іншої конституції відповідно. Розподілені за соціальними інституціями статті конституцій (і кодекси законів, що їх деталізують) можуть відображати принципи антагоністичні (скажімо, непокдані принципи командно-адміністративної і ринкової економіки) або неантагоністичні (скажімо, покдані принципи одночасно бюджетного і благодійного фінансування певного заходу).

Антагоністичні принципи відображені переважно в політичній та економічній соціальних інституціях, і це означає, що соціальна революція передбачає зміну політичного й економічного ладу держави при заміні тоталітарного режиму на демократичний або навпаки.

Під час революційних перетворень суспільство розколюється на прихильників однієї чи другої з двох антагоністичних ідеологій, і, в залежності від співвідношення прихильників, перемагає певна політична система. Скажімо, успішний перехід від тоталітарного до демократичного режиму зумовлений переконанням більшості громадян у справедливості й ефективності нової демократичної конституції та всього законодавства. Тому постає проблема оптимальної реалізації революційних перетворень без агресивного протистояння прихильників старого й нового ладу, без громадянської війни, тобто не так, як то було внаслідок жовтневої революції 1917 року в Росії.

Нині подібне революційне реформування політичної й економічної систем дістало назву “шокової терапії”, оскільки несумісність принципів дії старої і нової систем потребує якнайшвидшої заміни однієї іншою. (Відомий американський політолог З. Бжезинський, пояснюючи явище “шокової терапії”, порівнював революційний перехід у суспільстві з переведенням автомобільного руху з лівостороннього на правосторонній: старі правила дорожнього руху замінюються новими і в найкоротший термін. Психологічно громадяни не встигають адаптуватися до нових правил і переживають стан “шоку”. В іншому випадку поступове, “еволюційне” впровадження нових, несумісних із старими, правил,

скажімо, переведення спочатку автобусів на правосторонній рух, пізніше – тролейбусів, ще пізніше – вантажівок і так далі, призведе до дезорганізації дорожнього руху, транспортних аварій, що в нашій країні помилково називають “шоковою терапією”).

За правилами “шокової терапії” в більшості центрально- і східноєвропейських посткомуністичних країн реформовано, насамперед, політичну й економічну соціальні інституції. Всупереч цим правилам пішли в Україні (відмовились від “шокової терапії” і розтягнули докорінну зміну політико-економічних систем на багато років, причому влада помилково вважає, що завдяки цьому країна стала на еволюційний шлях перетворення планово-тоталітарної на радикально-демократичну систему).

Підкреслимо, що еволюційні й революційні зміни зумовлені неантагоністичністю й антагоністичністю протилежностей, а не швидкістю суспільних перетворень: можливі тривалі революційні “стрибокподібні” перетворення з паралельним існуванням несумісних положень старого й нового законодавств, як це сталося в Україні (наприклад, щодо проблеми ціноутворення: в радянські часи ціни на нерухомість визначав Держкомцін при Раді Міністрів СРСР, а після переходу до ринкової економіки ціни визначають попит і пропозиція на товари. Державні об’єкти нерухомості і нині приватизуються за безцінь, за радянськими цінами, через бюро технічної інвентаризації (БТІ), а реалізуються за набагато вищими ринковими цінами), і короточасні, “шокові”, як було у Німеччині, або трохи триваліші (Польща, Естонія) з радикальною заміною старого законодавства новим.

При зміні антагоністичних режимів виключається або мінімізується так званий “перехідний” період – період зміни несумісних законодавств: не можуть одночасно існувати правові закони тоталітарного і демократичного режимів, ринкова і неринкова економіка, приватна і загальнонародна власність, ринкове і адміністративне ціноутворення тощо. Звідси випливає висновок, що вибір шляху соціально-політичного перетворення в країні – еволюційний чи революційний – не залежить від волі і бажання людей.

У випадку так званого “еволюційного” перетворення політичної й економічної соціальних інституцій у перехідній стрибкоподібній фазі реформування (що суперечить законам діалектики), внаслідок невизначеності або навмисного спотворення тоталітарного законодавства на користь колишніх розпорядників народної власності, дезорганізується політичне життя, руйнується господарство країни, виникає “тіньова економіка”, “прихватується” нерухомість і засоби виробництва, процвітають корупція, хабарництво, організована злочинність тощо.

Щоб уникнути таких явищ, у більшості посткомуністичних країн демократична влада приймала закон про “люстрацію” (очищення), за яким колишні розпорядники загальнонародної власності тимчасово, до десяти

років, усувалися від реформістських процесів шляхом заборони їм посідати в бюджетних структурах будь-які керівні пости.

Демократія, як політичний принцип народовладдя, всебічно вивчена правознавством. Її основні риси такі: структура влади у формі стримувань і противаг законодавчої, виконавчої і судової її гілок; плюралізм ідейно-політичних спрямувань, багатопартійність; легітимність опозиції у парламенті; всенародне обрання центральних і місцевих органів влади та їх звітність перед електоратом; управління влади суспільством через референдуми; гласність діяльності владних структур та подання політичної й іншої інформації у ЗМІ; висловлення протестів у формі пікетів, мітингів, демонстрацій тощо. Принцип тоталітаризму має відповідний комплекс антагоністичних, несумісних з демократією позицій. За тоталітарного режиму участь народу у формуванні та контролі діяльності влади мінімальна.

Населення України, як частина “радянського народу” з низькою національною ментальністю, самосвідомістю і слабкою національно свідомою елітою, на відміну від європейських посткомуністичних країн, слабо підтримало національно-демократичний рух, в результаті чого при владі від низу до гори здебільш залишилися колишні керівники тоталітарного режиму, які розподілили народну власність на свою користь. Внаслідок такої “прихватизації” населення поділилося на незначний прошарок надбагатих (“олігархів”) та абсолютну більшість понадбідних громадян. Так званий середній клас незначний. В результаті рівень життя в Україні як мінімум на порядок нижчий, ніж в інших посткомуністичних країнах Європи.

II

Розглянемо трансформацію суспільства, а разом з нею і трансформацію ментальності населення при зміні форм політичного й економічного ладу з тоталітарного на демократичний. Під ментальністю громадянина розуміємо комплекс соціально-політичних настанов певної ідеології, а під ментальністю населення – розподіл та інтеграцію індивідуальних ментальностей щодо політичних настанов (позицій) його громадян. За розроблюваною нами **регулятивно-детерміністською теорією особистості, інваріантні детерміністський і регулятивний параметри соціальних суб'єктів (особистості, осередку, організації тощо) стосовно особистості суть біо-, психо- і соціогенні потреби та соціальні настанови** [5 – 7]. Згідно з теорією систем, об'єктом дослідження є система “особистість – суспільство (соціальне середовище)”, цілісність якої забезпечується спряженням регулятивних і детерміністських параметрів особистості з матеріальними й інформаційно-ідеальними (духовними) цінностями середовища.

Людина як біо-соціальна істота має природжені і набуті властивості.

До останніх належать соціогенні потреби та соціальні настанови, а також набуті специфічні властивості – риси характеру, життєва і професійна компетентність, гендерні характеристики тощо. У формуванні цих властивостей полягає **соціалізація** особистості у всіх соціальних інституціях (зауважимо, що існує розбіжність у тлумаченні терміна “соціальна настанова”; у цьому контексті остання визначається як “будь-яке особисте переконання, набуте в результаті соціалізації” [8]; в іншому тлумаченні цей термін виражає налаштованість, тенденцію, готовність особи поводитися стосовно інших певним чином; додамо: згідно з набутими переконаннями).

Особливо важливим для розв’язання завдань трансформації ментальності молоді при зміні тоталітарної на демократичну ідеологію є формування соціальних настанов – формальних і неформальних нормативних принципів діяльності, світоглядних орієнтирів. Інтеріоризований особистістю принцип, яким вона керується у своїй діяльності щодо задоволення потреб, будемо називати **соціальною настановою**, а якщо вона стосується політичної сфери, то **політичною настановою**. В залежності від типу інтеріоризованої політичної настанови особистість дотримується тих чи інших позицій щодо формування і дії політичної влади, ідентифікує себе з відповідною політичною партією. Але зауважимо, що програми цих партій неантагоністичні в межах однієї з двох антагоністичних ідеологій – демократичної чи тоталітарної.

Важливим показником соціальної політичної настанови є інтенсивність переконання в справедливості засвоєної настанови і дотримання її на практиці. Високий ступінь переконань населення в політичних настановах демократичного режиму свідчить про консолідацію суспільства, його стабільність, національно-патріотичну ментальність. У випадку невисокого рівня інтенсивності переконань при зміні одних політичних настанов у суспільстві на протилежні (антагоністичні), особистість, адаптуючись до нових настанов, відносно легко їх інтеріоризує, переорієнтовується на нові ідеологічні цінності. Так буває з молоддю, яка досить легко сприймає демократичні настанови. А старше покоління, якщо порівнювати з молодим, переважно не змінює своїх політичних настанов, залишаючись на позиціях старої ідеології.

III

Зазначимо, що зараз в комуністичній ідеології спостерігається відхід від комуністичного принципу загальнонародної власності. Це пов’язано з тим, що економіка, вибудована за комуністичною ідеологією, не стала конкурентоспроможною з ринковою економікою, оскільки остання функціонує на засадах законів вартості, виражених в об’єктивному показнику твердої валюти. За командно-адміністративного режиму блага розподілялись, обмінювались, споживались суб’єктивно, оскільки

можливість здійснення цих операцій об'єктивно унеможлиблюється принципом загальнонародної власності на землю, надра, нерухомість, засоби виробництва тощо. Саме тому Китай трансформує планово-адміністративну економіку в ринкову в рамках тоталітарного політичного режиму засобами диктатури комуністичної партії: фактично це диктаторський спосіб проведення “шокової терапії” в економіці країни. І такий “командно-адміністративний” спосіб переходу до ринкової економіки слід розцінювати як позитивний, оскільки процеси приватизації і встановлення ринкових відносин відбуваються організовано, за задалегідь розробленою програмою, без матеріальних втрат, з недопущенням зловживань, корупції, злочинності і досить швидко, хоча з позиції демократичної ідеології – з порушенням прав людини.

Зауважимо, що в країнах з антагоністичними ідеологіями протилежно розцінюються права людини та їх порушення: те, що вважається правозаконним з позиції тоталітарної ідеології, є порушенням прав людини з позиції демократичної ідеології. Саме таку ситуацію спостерігаємо у Північній і Південній Кореї: у першій переслідуються носії демократичної капіталістичної ідеології, а в другій – носії тоталітарної комуністичної ідеології. Дисиденти антагоністичних ідеологій у кожній країні трактують такі переслідування як порушення прав людини.

Узагальнюючи такий спосіб (шляхом диктатури) революційного перетворення економічної соціальної інституції в країні, можна стверджувати, що оптимальним способом **зміни антагоністичних законодавств** у суспільстві, тобто революцію, можна здійснити тільки за допомогою механізму диктатури, хоча диктатором може виступати як окрема особа (Піночет у Чилі), так і політична партія (компартія у Китаї), після чого влада має бути передана представницьким органам. Але після проведення демократичних реформ за допомогою механізму диктатури немає гарантії передачі влади демократичним органам управління державою. Перехід від тоталітарного до демократичного ладу в посткомуністичних країнах Центрально-Східної Європи теж можна трактувати як трансформацію шляхом диктатури демократичних політичних сил: адже запровадження демократичною владою закону “люстрації” стосовно представників тоталітарного режиму означає, з їх точки зору, порушення прав людини.

IV

В Україні об'єднання Рух, як національно-демократичний рух народу, не був досить потужно підтриманий, внаслідок чого “рухівці” не прийшли до влади, і політичні та економічні реформи шляхом “шокової терапії” не відбулися. Наслідком цього є те, що й по дванадцяти роках незалежності міжнародне співтовариство не визнає Україну демократичною державою з ринковою економікою, де дотримуються прав людини. Цей період

загострень і хаосу, що супроводжує розподіл загальнонародної власності на нерухомість і засоби виробництва між колишніми її розпорядниками командно-адміністративним способом (“законна прихватизація”), прийнято називати “перехідним”, хоча така “революція” суперечить законам діалектики.

Спроба розподілити загальнонародну власність рівноцінно між громадянами за врученими їм ваучерами призвела до повного розчарування і викликала незадоволення серед населення, оскільки ваучери свідомо забезпечувались нерентабельними або збанкрутілими підприємствами, тобто були свідомо знецінені, а рентабельні підприємства розподілялись чиновниками між собою та колишніми розпорядниками державної власності замість реалізації їх з аукціону. Виручені надприбутки переведені в закордонні банки. Фінансів же на забезпечення населення прожитковим мінімумом не вистачає. Таке становище в країні сприяє поширенню злочинності, корупції, вбивств на замовлення, рекету тощо. Через невизначеність результатів “перехідного періоду” в реформуванні економіки інші держави дистанціюються від України, утримуються від інвестування її економіки, вичікують з рішенням щодо інтеграції України в Європейські структури.

V

Поставимо запитання: чому так сталося, що Україна, найбагатша за природними ресурсами, з найпотужнішим аграрним і промисловим секторами та інтелектуальним потенціалом країна серед усіх посткомуністичних країн, є найбіднішою і перебуває серед останніх щодо темпів і ефективності проведення політичних та економічних реформ?

Ефективність проведення реформ залежить від ментальності та консолідації населення. В нині незалежних пострадянських європейських країнах населення за ментальністю поділилося на національно свідому частину, що тяжіє до зміцнення державності, захисту національних інтересів, і на частину, що в умовах злиденного життя воліє повернутися до радянських часів, до того життєвого рівня, який був за тоталітарного режиму.

За наявності більш-менш потужної національно свідомої еліти, яка вболіває за інтереси держави, населення кожної, скажімо, з прибалтійських держав, підтримало національно-демократичні рухи і привело їх до влади. В цих країнах демократичні закони приймали демократичні парламенти, обрані демократичним електоратом. Тому підтримані народом уряди звернули увагу, насамперед, на формування національно свідомого електорату. Формування його відбувалося шляхом надання громадянства національно свідомим представникам народу, беручи до уваги те, що за радянських часів, згідно з комуністичною ідеологією, створювався єдиний “радянський народ” шляхом переселення

національних меншин на схід, в азійську частину СРСР, а росіян – на захід, на території національних республік. Завдяки орієнтації на національно свідомих громадян країнам Балтії вдалося уникнути протистояння між антагоністичними політичними силами в державах і парламентах цих держав, і разом з тим уникнути блокування демократичних і ринкових реформ та здійснити їх “шоково”, за короткий час.

VI

З’ясуємо, яким характеристикам має відповідати ментальність громадян країни для успішного проведення реформ і побудови суспільства з гідним рівнем життя його громадян. Головні з них, що сприяють ідентифікації жителів з громадянством певної країни і формуванню конкурентоспроможної нації, такі:

³⁵₁₇ визнання і шанобливе ставлення до національних символів – Гімну, Герба і Прапора (і тим самим визнання Конституції і законодавства цієї країни, прав цієї нації);

³⁵₁₇ знання і сприйняття історичного минулого країни, культури корінного етносу з метою зміцнення нації;

³⁵₁₇ знання і користування державною мовою – мовою корінного етносу – насамперед з метою консолідації громадян в націю, а також як засобу спілкування;

³⁵₁₇ духовна єдність народу завдяки єдиній вірі, що сприяє формуванню і зміцненню нації;

³⁵₁₇ обґрунтований мінімальний ценз осілості імігрантів в країні з метою адаптації до соціального й етнічно-культурного середовища.

Це – принципи демократичної ідеології, які, відповідно до законів діалектики, є антагоністичними по відношенню до радянсько-комуністичних принципів. Що це так, можна переконатися, спостерігаючи за відносинами депутатів партій демократичного і комуністичного спрямувань у парламенті України.

Задамося запитанням, якій ідеології з двох антагоністичних – тоталітарно-комуністичній чи радикально-демократичній – віддає перевагу нинішня молодь? Відповідь дасть змогу оцінити перспективу і стратегію розвитку українського суспільства. Розподіл відповідей молоді на комплекс запитань соціологічної анкети, який відображає зміст наведених характеристик громадянина, дає також уявлення про ментальність електорату найближчого майбутнього, а, отже, і розподіл політичних сил в парламенті й інших органах влади.

З цією метою співробітники лабораторії соціальної психології Інституту психології ім. Г. Костюка АПН України 2001 року провели опитування старшокласників і студентів деяких навчальних закладів Києва. Зауважимо, що в соціологічній анкеті наведено низку пар антагоністичних ідейно-політичних тверджень. Респондент мав вибрати те з кожної пари,

яке відповідає його політичній позиції, оскільки антагоністичні протилежності виключають проміжні, компромісні позиції. В разі ж неантагоністичних суперечностей компромісні позиції можливі.

Далі в таблицях наведено результати опитування старшокласників (241 особа у середніх школах №57 і №288 та школи-інтернату для слабозорих дітей №11) і студентів (679 осіб з факультету соціології і психології Національного університету ім. Т. Шевченка, Київського інституту муніципального менеджменту і бізнесу, Українського державного університету харчових технологій, Національного педагогічного університету ім. М. Драгоманова, Київської академії перукарського мистецтва).

Проаналізуємо результати опитування молодих респондентів за деякими вищенаведеними характеристиками щодо ідентифікації себе з громадянством України.

Ваше ставлення до державної символіки : Прапора, Герба, Гімну України :	Старшокл. (%)	Студенти (%)
<i>шанобливе, вони відповідають моїм переконанням; знаю Гімн, виконую його на урочистостях</i>	49	21
<i>шанобливе, але Гімн не знаю</i>	21	47
<i>зневажливе, вони не відповідають моїм переконанням</i>	4	5
<i>байдуже, вони для мене нічого не значать</i>	14	19
<i>інше</i>	9	6

В цілому 70 % опитаних засвідчили шанобливе ставлення до державної символіки, трохи кращий цей показник у старшокласників. Але кожен п'ятий студент і кожен сьомий старшокласник ставляться до державної символіки байдуже, а кожен двадцятий – зневажливо. Такі відповіді не властиві для молоді демократичних націй.

Важливим у становленні кожної нації має мовне питання. Насамперед значення рідної мови корінного населення як засобу консолідації громадян в єдиний соціальний організм поряд з використанням її як засобу спілкування.

Вашому переконанню відповідає принцип використання в побуті й державних установах :	Старшокл. (%)	Студенти (%)
<i>державної української мови</i>	70	39
<i>російської мови поряд з українською</i>	30	61

Щодо запитання анкети стосовно використання у побуті й державних установах державної української мови більшість старшокласників (70 % проти 30 %) віддають перевагу українській мові, але менше половини студентів (тільки 39 % проти 61 %) дотримуються такої ж думки. Цей

проблеми державотворення

проблеми державотворення

результат можна пояснити тим, що молодь не усвідомлює значення державного статусу мови для консолідації і становлення нації (корінного етносу й етнічних меншин) як суб'єкта міжнародної діяльності щодо розвитку світової культури й цивілізації, а розглядає мову лише як засіб отримання інформації для задоволення потреб навчального процесу.

Рівень ментальності молоді країн Центрально-Східної Європи щодо усвідомлення домінуючої ролі мови корінного населення в становленні нації істотно вищий, ніж в Україні. Таке загострено бережне ставлення до національної мови природне для країн, які століттями мали свою державу, свою національно свідому еліту, як наприклад, Росія, Франція, Польща або Угорщина. В Україні ж освіта століттями надавалась російською мовою, а до української мови поколіннями формувалось ставлення як до „мужицької”, неелітної, меншовартісної. Відторгнення рідної мови від корінного населення здійснювалось царськими указами, а потім радянськими постановами, а головне – винищенням або засланням національної еліти та значним переселенням в Україну росіян. Із зростанням міжнародних зв'язків функція мови як засобу спілкування у всіх країнах знижується, але як засобу консолідації нації – залишається або зростає. Духовна роз'єднаність народу, який одночасно становить електорат вибору представників для формування влади, є однією з найважливіших причин малоефективного реформування і демократизації українського суспільства.

Пропорції, наведені вище в таблиці, майже зберігаються і щодо вибору мови навчання: старшокласники віддають перевагу українській мові, причому показник цей вищий за попередній (78 % проти 70 %), а студенти – російській.

Якою мовою хотіли б ви навчатися?	Старшокл. (%)	Студенти (%)
українською	78	39
російською	22	61

Це, насамперед, наслідок забезпечення учнів переважно україномовними підручниками і літературою, а студентів – переважно російськомовними.

VII

Подальші висновки опитування молоді впливають з аналізу емпіричних даних, наведених у таблиці нижче. Загалом 4/5 опитаних віддають перевагу демократичним орієнтирам щодо притаманних демократичним суспільствам національної (державницької, в інтересах держави) ідеї, політичного плюралізму, народовладдя, гласності політичних рішень владних структур, легітимності опозиції у парламенті і висловлювань соціально-політичного протесту, а також економічним

Демократичні перетворення в країні

Віталій Циба

принципам приватної власності, ринкової економіки, соціального захисту.

Вашим переконанням відповідають політичні принципи :		
	Верхній рядок : старшокласники (%)	
	Нижній рядок : студенти (%)	
формування української нації як суб'єкта міжнародного права на засадах ідеології державності й національних інтересів	85 і 15	ліквідації націй шляхом асиміляції з російською нацією на засадах ідеології русифікації, звинувачення у націоналізмі рухів за національні права
	81 і 19	
багатопартійності формування влади різних ідейних спрямувань	80 і 20	однопартійності: керівної ролі комуністичної партії
	80 і 20	
демократії (народовладдя, всенародне обрання центральних і місцевих органів влади та їх звітність, управління через референдуми)	80 і 20	тоталітаризму (повний контроль держави згідно з панівною ідеологією над усіма сферами життя, заборона інакомислення)
	81 і 19	
гласності (подання ЗМІ відомостей різних ідейно-політичних спрямувань, громадський контроль діяльності органів влади)	80 і 20	закритості (діяльності органів влади, контроль цензурою інформації ЗМІ згідно з пануючою комуністичною ідеологією)
	85 і 15	
легітимності опозиції у парламенті, різноманітності поглядів, санкціонованих урядом пікетів, мітингів, демонстрацій як форми висловлення соціально-політичного протесту	72 і 28	заборони опозиції, дисидентського руху, розв'язання політичних і неполітичних суперечностей партійними комітетами Комуністичної партії України
	79 і 21	
використання в побуті й державних установах державної української мови	70 і 30	використання в побуті й державних установах російської мови поряд з українською
	39 і 61	
приватної власності різних видів (особистої, корпоративної, колективної, муніципальної тощо)	77 і 23	загальнонародної (державної) власності на нерухомість, майно, землю і засоби виробництва
	81 і 19	
ринкового господарювання суб'єктів ринку (фізичних і юридичних осіб)	72 і 28	командно-адміністративного господарювання щодо виробництва і розподілу продукції
	77 і 23	
придбання житла – квартир, приватних будинків власним коштом	59 і 41	одержання безплатних малогабаритних квартир
	67 і 33	

Наступний блок запитань стосувався соціально-психологічних характеристик молоді, яка навчається, здатності її аналізувати можливі причини незадовільного реформування українського суспільства.

проблеми державотворення

проблеми державотворення

Які причини того, що Україна, найбагатша на природні ресурси, з найпотужнішим аграрним і промисловим сектором та інтелектуальним потенціалом країна серед посткомуністичних країн, є найбільш бідною і останньою щодо темпів і ефективності проведення політичних й економічних реформ?	Старшокл. (%)		Студенти (%)	
	Так	Ні	Так	Ні
	1	0	1	0
<i>нерозуміння громадянами ідеології державності і національних інтересів України – ідеології національної ідеї</i>	49	51	50	50
<i>низький рівень патріотизму і консолідації української нації, нездатність обрати більшість депутатів демократичної і патріотичної орієнтації</i>	59	41	63	37
<i>слабкість української національної еліти, неспроможної консолідувати народні маси у націю</i>	50	50	62	38
<i>вплив на ментальність народних мас колишньої комуністичної партноменклатурної еліти</i>	41	59	49	51
<i>нездатність влади провести в Україні (на відміну від інших посткомуністичних країн) закону лострації, за яким колишня партноменклатура усувається від керівництва в центрі і на місцях на час реформування економіки</i>	59	41	60	40
<i>присвоєння майна і активів Радянського Союзу владою Росії, яка оголосила себе його правонаступницею</i>	51	49	42	58
<i>несправедлива приватизація загальнонародної власності, здійснена колишньою партноменклатурою на свою користь, що поділило населення на незначну верству надбагатих (олігархів) і абсолютну більшість бідних</i>	68	32	74	26
<i>почуття меншовартості українців як представників другорядної культури</i>	43	57	44	56
<i>русифікація населення, що зумовила антиукраїнську його ментальність</i>	44	56	33	67
<i>великі фінансові борги України Росії і міжнародним банкам</i>	72	28	77	23
<i>високі податки на підприємства, що породило тіньову економіку</i>	77	23	84	16
<i>нездатність влади до короточасного реформування економіки ("шокової терапії")</i>	65	35	69	31
<i>необхідність закупівлі енергоресурсів у Росії й інших країнах</i>	54	46	55	45
<i>значний антиукраїнський вплив на духовність населення православної Церкви Московського патріархату порівняно з впливом українських Церков (автокефальної, греко-католицької, православної Київського патріархату)</i>	28	72	20	80
<i>продаж за низькими цінами або підпорядкування Росії банків, великих підприємств, нафто- і газопроводів України тощо</i>	65	35	67	33
<i>незгуртованість патріотичних, демократичних політичних партій</i>	75	25	74	26
<i>розрив економічних, технологічних і фінансових (неринкових) зв'язків з підприємствами Росії</i>	40	60	56	44
<i>криміналізація суспільства (корупція, рекет, хабарництво, злочинність) як наслідок несправедливої приватизації загальнонародної власності</i>	75	25	80	20
<i>історична забитість селян, робітників та службовців, що століттями перебували у складі російської та радянської імперій</i>	60	40	58	42

Аналіз наведених соціально-психологічних та інших характеристик молоді, що навчається, свідчить, що її ментальність недостатня для

Демократичні перетворення в країні

Віталій Циба

консолідації її самої і сприяння консолідації населення в єдину конкурентоспроможну націю порівняно з більш політично свідомою молоддю демократичних країн, у тому числі посткомуністичних центрально-європейських.

У зв'язку з недостатньою визначеністю ефективності реформ, з трудностю оцінити кожному, що дали реформи кожній конкретній особі з числа опитаних, не просто бачити обриси перспектив розвитку суспільства. В наступній таблиці відображено здатність учнівської і студентської молоді оцінити перспективи розвитку країни.

Який, на вашу думку, шлях розвитку українського суспільства?	Старшокл. (%)	Студенти (%)
<i>в Європейському Союзі разом з посткомуністичними країнами</i>	43	31
<i>в Союзі з Росією і Білоруссю як єдиній державі</i>	20	29
<i>самостійно, поза всякими об'єднаннями держав</i>	36	30
<i>інше</i>	1	9

За результатами опитування, про консолідацію молоді в єдиній нації говорити рано, оскільки існує розбіжність щодо бачення шляхів розвитку українського суспільства: більшість старшокласників (43%) бачать себе у Європейському Союзі, удвічі менша кількість пов'язує майбутнє з союзом з Росією (20%) і понад третина вбачає самостійний шлях розвитку (36%). Натомість рівноцінно, по третині, студенти віддають перевагу кожному з названих шляхів розвитку суспільства, тобто можна думати, що в такій же пропорції розділиться студентський електорат, а отже й обрані депутати, внаслідок чого важко очікувати консолідованих дій у реформуванні суспільства.

Остаточна перспектива розвитку суспільства визначається стратегічними орієнтаціями молоді. Із аналізу наведених далі відповідей випливає, що більшість опитаної молоді відійшла від тоталітарно-комуністичних позицій і бачить своє майбутнє у демократичному суспільстві європейського зразка: близько 90% опитаних дотримуються саме такої думки.

Ви хочете жити в Україні, розбудованій:	Старшокл. (%)	Студенти (%)
<i>за національною демократичною ідеологією країн Європи?</i>	87	89
<i>за комуністичною ідеологією колишнього Радянського Союзу?</i>	13	11

Порівнюючи стан реформування і рівень життя в Україні з посткомуністичними країнами, молодь шукає шляхів для виправлення скрутного становища в суспільстві, оскільки проведення реформ не привело до очікуваних результатів. У таблиці подано результати роздумів молоді над заходами щодо підвищення ефективності реформ і демократизації суспільства.

проблеми державотворення

проблеми державотворення

Які напрямки реформування нашого суспільства ви вважаєте найбільш актуальними?	Старшокл. (%)		Студенти (%)	
	Так	Ні	Так	Ні
<i>реформи освіти, спрямовані на виховання національно свідомої молоді</i>	83	17	81	19
<i>перейменування вулиць, міст, підприємств тощо на честь борців за незалежність України, видатних постатей України</i>	30	70	18	82
<i>прийняття податкового кодексу, легалізація тіньвової економіки</i>	54	46	74	26
<i>приватизація великих підприємств, створення поряд з потужними банками, біржами економічної бази</i>	59	41	67	33
<i>соціальний захист, зарплата, не нижча прожиткового мінімуму</i>	90	10	93	7
<i>скасування права недоторканності депутатів усіх рівнів</i>	77	23	71	29
<i>скасування пільг чиновникам і депутатам</i>	75	25	76	24
<i>скорочення чиновницько-управлінського персоналу</i>	68	32	79	21
<i>обмеження доходів за рахунок надприбутків на користь малозабезпечених</i>	63	37	64	36
<i>впровадження програми, спрямованої на забезпечення юридичного та соціального захисту дитини</i>	83	17	89	11
<i>заохочення до видання україномовної літератури (наукової, технічної і художньої), преси, створення україномовних програм радіо, телебачення</i>	70	30	51	49
<i>зрівняння пенсій державних службовців і рядових пенсіонерів</i>	72	28	74	26
<i>боротьба з корупцією, криміналізацією суспільства</i>	87	13	91	9
<i>виведення церкви з московського підпорядкування і створення єдиної української помісної православної церкви</i>	57	43	45	55
<i>захист оточуючого середовища, благоустрій району, міста</i>	85	15	89	11
<i>спорудження пам'ятників видатним постатям України, борцям і подіям боротьби українців за незалежність</i>	60	40	49	51
<i>зміцнення північних і східних кордонів для запобігання напливу біженців, наркотиків, зброї</i>	78	22	85	15
<i>впровадження національної програми поліпшення становища жінок, спрямованої на встановлення гендерної рівності</i>	63	37	74	26
<i>проведення освіти громадськості щодо безпечних засобів планування сім'ї, рівних відносин подружжя у побуті та виховання здорових дітей</i>	84	16	84	16

Відтак стають зрозумілими оцінки старшокласниками і студентами своїх можливостей забезпечити добробут і благополуччя власне і своєї сім'ї та самореалізації в майбутньому. З цим пов'язується почуття патріотизму українців, гордості щодо досягнень української нації в міжнародній діяльності, а звідси й бажання пов'язати свою долю з рідною батьківщиною. Але нижченаведені дані опитування свідчать, що, незважаючи на високу частку молоді (15 – 18 %), яка ідентифікує себе з

Демократичні перетворення в країні

Віталій Циба

громадянством України,

Чи відчуваєте ви себе громадянином України?	Старшокл. (%)	Студенти (%)
Так - 1	85	82
Ні - 0	15	18

значна частина її, як свідчать наведені далі дані, близько половини опитаних, пов'язує своє майбутнє з вірогідно успішнішою самореалізацією за кордоном.

Скажіть, найуспішніше ви змогли б реалізувати життєві плани	Старшокл. (%)	Студенти (%)
в Україні	47	52
за кордоном	53	48

Отже, за наведеними даними можна твердити, що з підвищенням рівня демократизації в розбудові українського суспільства підвищуються можливості самореалізації молоді, що, зрештою, приведе до самореалізації української нації.

Література:

1. Головаха Е. И., Бекешкина И. Э., Небоженко В. С. Демократизация общества и развитие личности: от тоталитаризма к демократии. – К., 1992.
2. Институт социальный //Философский энциклопедический словарь. – М.,1983. – С. 209.
3. Гегель Г. В. Ф. Наука логики. – М., 1970 – 72. – Т. 1 – 3; Он же. Энциклопедия философских наук. – М., 1974 – 77. – Т. 1 – 3; Он же. Работы разных лет. – М., 1970-71. – Т.1-2; .
4. Копнин П. В. Диалектика как логика и теория познания. – М., 1973.
5. Циба В. Т. Соціологія особистості: системний підхід. – К., 2000.
6. Циба В. Т. Регулятивно-детерміністська парадигма теорії особистості: системний аналіз //Проблеми загальної та педагогічної психології. – Зб. наук. праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України /За ред. С. Д. Максименка. – К., 2002. – Т. IV. – Ч. 7. – С. 287-293.
7. Циба В. Т. Основні ідеї регулятивно-детерміністської теорії особистості: системний підхід //Вісник Київського міжнародного університету. – К., 2002. – Сер. Пед. науки. Психол. науки. – Вип. II. – С. 243 – 268.
8. Социальная установка //Ребер А. Большой толковый психологический словарь. – М., 2000. – Т. 2. – С. 286.